

cit. 4. phys. theol. artic. 3. n. 364.) quispiam complures ad dignitates, ac publica munia gerenda adhibeat, singulosque ex meritis praemio, poenaeve afficiat, certo nemo sanus eum regem reprehenderit; an vero Deo praesentia illa de plurium interitu fraudi erit? an minus censebitur bonus, minus beneficus, quia simul, quod facturum erat, praevitit, quam rex, qui id ignoravit? Porro, qui extra meritum proprium sese felices esse optant, iniqui sunt in Deum, qui in condendo universo actuum moralium praesentiam, liberumque arbitrium habuit potiora. Demum dignum Deo erat, non modo beneficentiae, sed etiam justitiae ejus aeterna praestare monumenta, non quod fecerit quempiam, ut puniatur, sed uti justitiam vel iniuriam commendat, qui bonitate uti noluit.

Ad extremum jvat advertere, duos potissimum gravissimos errores a Baylo, aliisque divinae bonitatis hostibus in hoc argumento committi. 1.) Ex sola bonitatis ab aliis Dei perfectionibus abstracta idea ratiocinantur, et quidquid ex hac immediate non fluit, eidem opponi contendunt. Ad enim bonitas haec consolata revera est cum infinitis aliis perfectionibus, quae non quidem inter se pugnant, diversos tamen effectus postulant: unde permitti, aut etiam effici multa a Deo possunt, quae, etsi a bonitate abstracte considerata non proficiantur, illi tamen minime opponuntur, vel idcirco, quod ex idea alterius ejuspiam perfectionis similiter separatim acceptae promanant. Quod si autem perfectiones divinae, ut insa sunt, concrete sumantur, quivis effectus ab omnibus simul provenit. 2.) Bonitatem Dei ex singulorum hominum petitionibus, aut indignitatis metiuntur, cum tamen Deus totius universi bonum primo loco procuret, singulis vero seorsum tantum beneficentiae exhibeat, quantum illius perfectio admittit: quemadmodum princeps humanus, tametsi optimus, non magis amat singulos, quam quantum ad commune totius rei publicae bonum conducit.

QUOD JUSTITIA?

LVIII. *Justitia est bonitas sapienter administrata: summa itaque justitia est summa bonitas sapientissime administrata.*

Schol. Definitio ista ex Bohemio sic declaratur (Theolog. nat. s. 1. c. 4. §. 517. not.). Summus in civitate imperans delinquentes nec nimia severitate, nec lenitate puniens justus eatonus dicitur. Bonitas vero ipsius facit, ut 1.) singulis adeoque etiam delinquenti non male, sed bene velit, ideoque mallet benefecere, quam punire. 2.) Ut totum reipublicae systema securum, et tranquillum, non a male fertatis turbandum velit. 3.) Sapientia, ipsi ostendit non punishmentem malefici omni nequitias subditorum fores pandere, vel salutem omnium evertere. 4.) Sapienter igitur administraturus bonitatem punit non nimis leniter ob bonitatem erga totam reipublicam, nec nimis severe ob bonitatem erga singulos, atque ita juste punit. Consti-

tuto porro hoc justitiae divinae conceptu, plurimum illustrantur quae ante diximus: clare enim intelligitur constitutionem poenarum etiam aeternarum minime cum Dei bonitate pugnare.

DEUS EST JUSTISSIMUS.

LIX. *Deus est justissimus.* Deus et optimus (§. 46.); et sapientissimus est (§. 38.): igitur cum summam bonitatem exercet, sapientissime id praestat, seu quod idem est, bonitatem suam sapientissime administrat; sed id esse justissimum (§. praec.): ergo Deus justissimus est.

QUOD VERACITAS?

LX. *Veracitas est constans voluntas numquam falsum dicendi.*

DEUS EST VERACISSIMUS, ET FIDELISSIMUS.

LXI. *Deus est veracissimus.* Cum Deus sit ens absolute perfectissimum (§. 25. cor. 1.), omnis possibilis realitas sine limite eidem tribuenda est (ont. §. 93. sch. n. 3.); sed veracitas est certe possibilis quaedam realitas: igitur veracitas sine limite Deo tribuenda est; ac proinde veracissimus sit, oportet.

Coroll. Cum ad veracitatem fidelitas in servandis promissis pertineat, ut per se notum est: Deus quoque fidelissimus est.

Schol. Attributis adhuc recensitis alia praeterea, ac praecipue summam beatitatem, et perfectissimam felicitatem adnumerandam esse nemo ignorat; sed notiora haec sunt, quam ut fusiori oratione egeant.

SECTIO III.

DE OPERATIONIBUS DEI.

QUOD SECTIONIS ARGUMENTUM?

LXII. Per operationes Dei, de quibus hoc loco agendum est (§. 24.), eas intelligo, quae ab supremo mundi auctori conveniunt, quaeque generatim ad creationem, conservationem, concursum, gubernationem, et providentiam reducuntur. Istud itaque sectionis argumentum est.

CAPUT I.

De Creatione, Conservatione, et Concursu.

POTENTIA CREANDI EST INFINITA.

LXIII. *Potentia aliquid creandi est potentia infinita.* Nullum possibile aut aliquid conducere, aut repugnare sui effectioni potest: sed omnia et passive, et aequaliter indifferentia sunt, ut producantur, vel non producantur: igitur potentia aliquid creandi omnibus possibilibus procreandis sufficit; atqui potentia, quae omnibus pos-

sibilibus procreandis sufficit, certo infinita est: ergo potentia aliquid creandi est potentia infinita.

Coroll. Potentia itaque aliquid creandi nulli enti finito ulla ratione competere potest (ontol. §. 224. cor. 1.).

DEUS MUNDUM CREAVIT.

LXIV. *Deus mundum creavit.* Mundus creatus est (cosm. §. 24.); sed non ab ente finito (§. praec. coroll.): igitur ab infinito, quod Deus est.

AC IDEO OMNIPOTENS EST.

LXV. *Deus est omnipotens.* Deus procreavit hunc mundum (§. praec.): igitur potentia aliquid procreandi pollet; sed potentia aliquid procreandi est infinita (§. 63.), id est, omnipotentia: ergo Deus pollet omnipotentia, sive est omnipotens.

QUID CREATIO?

LXVI. *Creatio ex parte Dei spectata est actio, quae efficit, ut ens existantiam, quam nondum habuit, obtineat.* Per creationem Deus efficit, ut ens ex nihilo oriatur (ont. §. 180.): igitur creatio ex parte Dei spectata recte dicitur actio efficiens, ut ens existantiam, quam nondum habuit, obtineat.

CONTINUATIO EXISTENTIAE ENTI CREATO VI ESSENTIAE NON COMPETIT - Igitur ratione sufficiente eget.

LXVII. *Si ens creatum existantiam continuat, haec continuatio eidem vi essentiae non competit.* Quodvis ens creatum est vi essentiae indifferens ad obtinendam, sive ad habendam primo momento existantiam; ergo etiam quodvis ens creatum vi essentiae indifferens est ad existantiam 2. do, 3. tio, 4. to, etc. momento habendam, id est, ad continuandam existantiam; nam ut in primo, ita omnibus reliquis momentis contingenter existit; sed illud, ad quod habendum ens vi essentiae indifferens est, eidem vi essentiae non competit: igitur si ens creatum existantiam continuat, haec existantiae continuatio eidem vi essentiae non competit.

Coroll. Continuatio itaque existantiae enti creato praeter essentiam tribuitur, ac proinde ejusdem ratio sufficiens extet, necesse est (ont. §. 21.).

QUAE NON EST IN ILLO ENTE - NEQUE IN ALIO CREATO, SED IN DEO.

LXVIII. *Ratio sufficiens, quae efficit, ut ens creatum existantiam continuet, non inest in illo ente.* Inest enimvero haec ratio sufficiens in ipso ente, erit ea vel in essentialibus, vel in attributis, vel in modis; praeterea enim nihil est in ente (ont. §. 56. coroll. 1.); ad non est in essentialibus, secus enim continuatio existantiae enti creato vi essentiae competeret, quod pugnat cum §. praec.: non in attributis; nam cum attributa in ipsa essentia rationem sufficientem habeant (ont. §. 56.), rursus idem absurdum sequeretur. Sit igitur in modis; quæro an in modis analogicis, an in modis propriis? non primum; nam modi analogici solum ad liberas actiones pertinent, nemo

autem dixerit a libera entis determinatione pendere, ut existantiam continuet, vel non, et quid de entibus materialibus diceremus? si autem secundum; tunc, quia omnis modus proprius in ente extraneo rationem sufficientem habet (ontol. §. 36.), etiam ratio sufficiens continuatae existantiae reapse in ente distincto contineretur: ergo ratio sufficiens, quae efficit, ut ens creatum existantiam continuet, non inest in illo ipso ente.

Coroll. Ratio itaque sufficiens, quae efficit, ut ens creatum existantiam continuet, continetur in ente alio distincto; et quoniam etiam hic progressus in infinitum repugnat, in solo Deo.

QUID CONSERVATIO?

LXIX. *Conservatio est actio, quae efficit, ut ens creatum existantiam continuet.*

Coroll. Conservatio itaque est vera ratio sufficiens continuatae existantiae.

EST CONTINUATA CREATIO.

LXX. *Conservatio est continuata creatio.* Cum actio, quae efficit, ut ens existantiam primo obtineat, continuatur, necesse est, ut ens quoque creatum existantiam acceptam continuet; sed illa actio est creatio (§. 66.): igitur cum creatio continuatur, ens quoque creatum existantiam continuat; id est: creatio continuata efficit, ut ens creatum existantiam continuet; ergo actio, quae efficit, ut ens creatum existantiam continuet, est continuata creatio.

DEUS ENTIA CREATA CONSERVAT.

LXXI. *Deus quodvis ens creatum singulis momentis conservat.* Deo ratio sufficiens inest, quae efficit, ut quodvis ens creatum quovis dato momento existantiam continuet (§. 68. cor.): igitur Deus quovis momento efficit, ut ens creatum existantiam continuet; atqui istud est conservare (§. 69.): ergo Deus quodvis ens creatum singulis momentis conservat.

DEFECTUS NON CONSERVANTUR.

Schol. 1. Realitates entium creatorum limitatae sunt: inest proinde in quovis ente creato aliquid reale, et aliquis realitatis defectus, qui limitem constituit (ont. §. 40.): Jam porro defectum existere aliud non est, quam realitatem non existere; ad hoc vero, ut realitas non existat, positiva Dei actione opus non est; Deus quippe per istam actionem existantiam largitur, non vero non existantiam: defectus itaque, limitationes, negationes, privationes, quae in entibus creatis deprehenduntur, a Deo nec creantur, nec conservantur. Scilicet verissimum est, quod ait Boehmius (*Theolog. nat. s. 2. c. 1. §. 229. not.*): *Omnium realitatum, quae non pertinent ad ipsum Deum status naturalis, ut sic loquar, est non esse. Ut igitur non sint, non opus est aliqua Dei actione, sed ut sint, et perdurent. Quemadmodum ut nihil habeas in morsupio, aut ut nullo accedant ad ea, quae forte habes, non opus est tua cura, et parsimonia; sed ut aliquid in eo sit, et maneat.*

Schol. 2. Sed dubitant nonnulli, utrum per ens creatum, quod perpetua conservatione egeat, satis commendetur supremi operificis sapientia, ac potentia, nec enim, ajunt, artefactum humanum ab artifice suo in eo pendet, ut perseveret: igitur id multo minus de Dei Operibus opinandum. At vero discriminis ratio in eo sita est; ut artefactum quodpiam in suo esse artificioso perseveret, nihil aliud requiritur, quam ut ne modificatio materiae alioquin existentis ab artifice, vel alia causa naturali inducta immutetur; quem in finem ipse Deus naturae auctor satis efficaces causas in natura constituit, ut inertiam, cohaesionem, vim certa distantiarum lege agentem, quae eam mutationem tam diu impediunt, donec vis fortior ab externo principio superveniat: quare similia artefacta ulteriore artificis sui cura non egent. Ab opposito et ens creatum existentiam acceptam continet, necesse est, ut extet hujus continuationis ratio sufficiens, quae neque in illo, neque in ullo alio ente creato, sed in solo Deo contineri potest; eadem nimirum vis, quae ens ex nihilo educit, singulis quoque momentis efficere debet, ne in nihilum abeat.

ABSENTE CONSERVATIONE EXISTENTIA ENTIS CESSAT.

LXXII. Hoc ipso solum, quod conservatio absit, ens creatum non amplius existentiam continuat. Hoc ipso solum, quod ratio sufficiens tollitur, tollitur quoque rationatum (ont. §. 22.); sed conservatio est ratio sufficiens, cur ens creatum existentiam continet (§. 69. cor.): igitur hoc ipso solum, quod conservatio absit, ens creatum existentiam amplius non continuat.

Coroll. Ens itaque, quamprimum Deus conservare cessat, illico in nihilum abit, seu nihilum est: quare annihilatio non est actus positivus, sed mera actus positivi omisso.

Schol. Errant igitur gravissime, qui cum Genuensi docent, non sufficere ad entis annihilationem, ut Deus illud non amplius existere velit, sed necessarium praeterea esse in Deo positivum notionis actum. Certè si haec sententia obtineat, consequens esset, ut entia creata absque omni positiva Dei voluntate existere possint, quo supremum Dei in res omnes dominium manifeste tollitur. Pespexit istud acute Cartesius ita ratiocinatus (*Epist. 2. ep. 16. n. 7.*): *Nec dubium est, si Deus cessaret a suo concursu (conservatione), quin statim omnia in nihilum sint abitura, quia antequam creata essent, et ipsis concursus suum praerberet, nihil erant. Nec per hoc, quod substantia dicatur per se existere, excluditur concursus divinus, quo indiget ad subsistendum; sed tantummodo significamus illam esse talem rem, ut absque omni alia creata esse possit, quod de modis rerum dici non potest. Nec Deus ostenderet potentiam suam esse immensam, si res tales efficerat, ut postea sine ipso esse possent, sed contra illum in hoc testaretur finitam esse, quod res semel creatae*

non amplius ab eo penderent. Nec recido in soveam a me peratam, cum dico fieri non posse, ut Deus quidquam gliter destruat, quam cessando a suo concursu, quia alioquin per positivam actionem veniret ad non ens. Magna enim differentia est inter ea, quae fiunt per positivam Dei actionem, quae omnia non possunt non esse valde bona, et ea, quae ob cessationem positivae actionis eventum, ut omnia mala, et peccata, et destructio alicujus entis, si unquam aliquid existens destruat.

DEUS VIM ENTUM CONSERVAT.

LXXIII. Deus conservando entium creatorum existentiam, vim quoque eorum singulis momentis conservat. Deus conservando entium creatorum existentiam simul omnes realitates, quae ipsis ut existentibus vi essentiae competunt, conservat, ut in aperto est; sed vis entibus creatis, ut existentibus vi essentiae competit (ont. §. 176.): ergo Deus conservando entium creatorum existentiam, vim quoque eorum singulis momentis conservat.

Coroll. Vis igitur agendi entium creatorum eo quoque momento, quae agit, a Deo conservatur, seu quod idem est, entia creata in eo statu, quem agendo obtinent, a Deo conservantur.

DEUS AGENDO RATIONEM ACTIONIS ENTUM CONTINET.

LXXIV. Deus agendo rationem aliquam continet, cur entia creata agant, quidquid agunt. Deus agendo conservat vim entium creatorum eo quoque momento, quo agit (§. praec. cor.): sed vis continet rationem sufficientem, cur actio ad existentiam perveniat (ont. §. 131.): igitur Deus agendo aliquam rationem rationis, cur entia creata agant, quidquid agunt, continet; sed qui agendo aliquam rationem rationis, cur entia creata agant, quidquid agunt, continet, etiam agendo rationem continet, cur entia creata agant, quidquid agunt: ergo Deus agendo rationem aliquam continet, cur entia creata agant quidquid agunt.

QUID CONCURRIT?

LXXV. Concurrere ad actionem alterius dicitur ens, quod agendo aliquam rationem continet, cur alter agat.

Schol. Ita ex usu loquenti ad actionem alterius concurrat, qui eidem motiva, consilia, subsidia, aut materiam, circa quam actio versatur, subministrat.

DEUS AD OMNES ACTIONES CONCURRIT.

LXXVI. Deus ad omnes actiones entium creatorum concurrat. Qui agendo rationem continet, cur alter agat, ad illius actionem concurrat (§. praec.); sed Deus agendo rationem aliquam continet, cur entia creata agant, quidquid agunt (§. 74.): ergo Deus ad omnes actiones entium creatorum concurrat.

QUOTIENX CONCURRIT?

LXXVII. Concurrit divinus est *immediatus*, si Deus non minus ad existentiam effectus, quam ad existentiam causae concurrat; *me-*

diatus, cum Deus eatenus solum ad effectus existentiam concurrir, quatenus causa existentiam, agendique vim contulit, cetera illi relinquens. Item concursus dicitur *generalis*, et *physicus*, qui ad omnes omnium causarum creaturarum actiones porrigitur: *specialis*, et *moralis*, qui ad quasdam solum quorundam entium creatorum actiones pertinet.

CONCURSUS DEI EST GENERALIS, ET IMMEDIATUS.

LXXVIII. *Concursus, quem Deus ad omnes actiones entium creatorum praestat (§. 76.), est generalis et immediatus.* Primum patet, quoniam hic concursus ad omnes actiones pertinet. Alterum sic conficitur: concursus ille in eo consistit, quod Deus singulis momentis conservet vim, etiam cum agit, adeoque causam ipsam in eo statu, quem agendo obtinet (§. 76. 74. 73. cor.): igitur causa creata sic prorsus a Deo in agendo, sicut in existendo pendet, sicut nimirum quovis momento per conservationem accipit existentiam, ita quovis momento per eandem conservationem accipit eum statum, quem agendo obtinet; atqui si ita, tunc Deus conservando causam in statu agendi non minus ad existentiam effectus, quam ad existentiam causae concurrir, qui concursus immediatus est (§. praec.). ergo concursus, quem Deus ad omnes actiones entium creatorum praestat (§. 76.), et generalis, et immediatus est.

Schol. Non satis digne de divinis perfectionibus sentiunt, qui cum Durando de S. Portiano, Aurelio, Ludovico Perierio de Dole, Nicolao Taurello, et Berniero concursus Dei duntaxat mediatum defendunt; nam stante hac hypothese causae creatae in agendo a Deo non pendunt, quod cum summo illius in omnia entia creata dominio pugnat. Certe summum Dei dominium postulat, ut quodvis ens creatum quoad totam sui constitutionem singulis momentis perfectissime ab eo pendeat; pone jam causas creatas in agendo a Deo non pendere, non pendebunt certe quoad totam sui constitutionem; nam cum ens agit, alium statum obtinet. Quamquam fortasse hi verbi magis, quam re dissensisse videri possit; nam, ut recte Leibnizius (*Essai de Theod.* p. 1, §. 27.) animadvertit, vix fieri potest, ut quis conservationem causae in vero sensu admitat, simul tamen concursus immediatum inficietur: haec quippe conservatio necessario determinatam quampiam, et ut ajunt, *individualem* relationem ad causam, quae conservatur, dicit, quare ratio diversa est, cum causa agit, et cum non agit. Atque hanc relationis diversitatem aut sustulisse, aut ad eam non satis attendisse doctores illi videntur.

CONCURSUS AD ACTIONES BONAS SPECIALIS EST.

LXXIX. *Ad actiones hominum moraliter bonas Deus concursus specialis, et moralis concurrir.* Actiones moraliter bonae illae sunt, quarum exercitatio a lege morali per rationem omnibus promulgata imperatur; ad has autem actiones Deus concurrir constituendo legem, suadendo, hortando, proponendo praemia, et poenas,

aliaque adjuncta subministrando: atqui id genus concursus specialis, ac moralis est (§. 77.): igitur ad actiones hominum moraliter bonas Deus concursus specialis, et moralis concurrir.

DILUUNTUR OBJECTA.

Schol. Duo potissimum obijci solent. 1.) Ajunt; perfectior est machina, quae citra directionem, et assistentiam artificis motus suos continuat, ut patet in horologio: igitur etiam perfectior erit causa creata, quae in actionibus suis immediato Dei concursu non eget; quod si ita, parum divini artificis sapientia, et potentia per hanc sententiam commendabitur.

Responsio in promptu est: machina, quae sine artificis directione motus suos perficere nequit, imperite constructa est: caret enim perfectione; cujus recipiendae ipsa per essentiam capax est, quamque artifex secundum artis suae praeparata eidem conferre et poterat, et debebat. At ut res creatae, ad agendum divino concursu non egeant, ipsarum essentiae limitatae non admittunt; limitatio quippe haec efficit, ut ipsae non minus in agendo, quam in existendo a Deo pendeant. Neque inde potentiae, aut sapientiae divinae quidpiam detrahitur; non enim ad ipsas pertinet scire, aut efficere posse pugnantia. Quid quod id ipsum supremum Dei in res creatas dominium postulat? certe si causae creatae ad agendum immediato Dei concursu non egerent, possent illae etiam Deo non volente actiones perficere, quod quam absonum sit, nemo non videt. 2.) Concursus immediatus ad omnes actiones pugnare cum infinita Dei sanctitate contendunt; putant enim inde consequens esse, ut Deus fiat auctor peccati, quemadmodum illi ut auctori actiones hominum bonae tribuuntur.

Consecutio haec a vero abhorret; nam etsi Deus generaliter, et physice concurrat ad actum, qui malus est, ne eum impossibilem reddat, ac sic libertatem hominis tollat; non tamen concurrir electricae, ac ex determinatione propria, sed potius ex determinatione causae liberae; non enim actum malum vult, aut intendit, sed quantum salva hominis libertate potest comminatione poenarum, ac praemiorum promissione eum impedire nititur. Quare cum illi solum actus qui malus tribui possit, qui eum ut talem voluntate efficaci eligit, omnis culpa in homine residet, ut ait Plato (*De leg.* l. 10.). Contrarium obtinet in actibus bonis, quorum auctor Deus est, non ideo solum, quod physice, sed quod moraliter ad eosdem concurrir. Concurrir itaque universe Deus ad peccatum, quod positiva volitione non vult, quia ab homine, quem liberum fecit, eligitur, ac ne hanc libertatem imminuat non impedit, sed permissit, ac ne hanc libertatem hanc ipsum peccati reum efficit, quemadmodum fere in hominibus contingit; homo enim generali charitatis erga Deum, et proximum lege adstrictus, peccatum ab altero committendum impedire tenetur; quamvis etiam haec obligatio aliquam nonnumquam exceptionem patiat, ut theologi

morales docent. At Deus nulla id genus obligatione stringitur; quin potius ut naturae auctor aliqua ratione hominum peccata non impediye tenetur, cum congruum sit, ut causas creatas secundum naturales earum proprietates gubernet, ac proinde earum libertatem non laedat; laederet autem, si concursum physicum non aequè ad actiones malas, quam bonas offerret. Accedit, quod Deus permisit actionibus malis secundum sapientiae suae regulas ad finem totius universi perfectissime obtinendum utatur, quod alias diximus.

CAPUT II.

De Gubernatione, et Providentia.

DEUS MUNDUM AD FINEM DIRIGIT.

LXXX. *Deus omnia hujus mundi entia, omnesque eorum actiones ad finem praestitutum optime dirigit.* Cum enim sit sapientissimus (§. 38.), mundumque universum ut medium aptissimum ad finem consequendum elegerit (cosm. §§. 77. 78.), necesse quoque est, ut medio isto ita utatur, ut quam optime finem praestitutum obtineat; id vero nequaquam praestaret, nisi omnia hujus mundi entia, omnesque eorum actiones ad finem praestitutum quam optime dirigeret: igitur Deus omnia hujus mundi entia, omnesque eorum actiones ad finem praestitutum quam optime dirigit.

QUID GUBERNATIO?

LXXXI. *Gubernatio est directio optima mediorum, et actionum ad finem communem.*

Schol. Exemplum sume a gubernatore navis, exercitus, reipublicae.

DEUS OMNIA GUBERNAT — OMNIUMQUE CURAM GERIT.

LXXXII. *Deus omnia in hoc mundo gubernat.* Deus omnia hujus mundi entia, omnesque eorum actiones ad finem praestitutum quam optime dirigit (§. 80.); atqui istud est omnia in hoc mundo gubernare (§. praec.); ergo Deus omnia in hoc mundo gubernat.

LXXXIII. *Deus omnium, et singulorum entium mundanorum curam gerit.* Qui omnia, et singula entia mundana creat, eorum existentiam conservat, ad singulas illorum actiones concurrat, et denique omnia gubernat, is certe omnium, et singulorum entium mundanorum curam gerere censendus est; atqui Deus haec omnia praestat (§§. 64. 71. 76. 81.); igitur Deus omnium, et singulorum entium mundanorum curam gerit.

Schol. Qui de majoris propositionis veritate dubitat, exemplum solliciti parentis sibi ob oculos ponat: nonne filiorum curam gerit, eum a se genitos suppeditando alimenta conservat, monitis, consiliis, ac praeeptionibus ad eorum actiones concurrat; ipsos denique eorumque actiones gubernat?

QUID, ET QUOTUPLIX PROVIDENTIA?

LXXXIV. *Providentia est cura Dei de rebus creatis; dicitur generalis, quae aequaliter omnibus totius universi entibus impenditur: specialis, quae singulari modo ad quaedam rerum creaturarum genera procurando bona, et removendo mala porrigitur.*

QUID DEISTAE?

Schol. Per se clarum est, ad specialem providentiam specialem quoque concursus (§. 77.) pertinere. Utramque nunc efficacissimis argumentis vindicabimus contra deistas: istud enim nomen sortiti sunt minuti illi philosophi, qui ut Tullius loquitur (*De nat. D. l. 1. c. 2.*), omnino nullam habere censerent humanarum rerum procuracionem deos: quorum e grege primi fuerunt, qui vel Deum ipsum, vel mundum ab eo factum negarunt; certe si mundus vasu coaluit, ut contendebat Epicurus, etiam casu, et fortuito regatur, necesse est: deinde qui fatalem rerum omnium necessitatem indixerunt; ubi enim fatum regnat, nullus providentiae locus esse potest. Mirus quidem, at non minus impie de divina providentia censerunt alii, certis eam limitibus constringentes: usque ad lunam descendere Dei providentiam, Deumque suis contentum finibus, et praescripto regni modo degere, opinionem fuisse Aristotelis S. Ambrosius scribit (*De off. l. 1. c. 13.*). Omnes generatim providentiae hostes Cudworthus (*Syst. intell. c. 5. s. 5. l. b. §. 16.*) refellendus suscepit, at prodidisse, quam egerat, causam, videri potest, dum omnium rerum etiam vilissimarum curam Dei beatitati officere adversariis permisit. Non est necessarium, ait improvide, ut ipsum Deum omnia suis veluti manibus construere, et perficere credamus, sed consiliorum, operumque suorum inferiores ministros divinitam habere rationem, in quos partem curarum suarum, quibus eum mortales obrui et opprimi opinantur, conficiat. Tum etiam ministrorum primum naturam illam genitricem constituit, quam sese tenebris cruise, atque adversus aliorum machinationes defendisse gloriatur. Sed quid de hac sentiendum sit, alias diximus (cosm. §. 86. sch. 2.); nulla autem Deum molestia affici, si ipse per sese res minimas curet, infra apparebit. Verum utinam error impius eum praeis illis conscriptus fuisset! vivit, pro dolor! etiamnum, et a profanis saeculi hujus philosophis continenter reconvititur. Reconvitunt sane, qui cum Philosopho de sanssouei contendunt (*Lettr. à Keisb. et à Mauvertuis.*); Dei providentiam ad genera quidem, non item ad individua porrigit; quasi vero abstracta Deus curet, non curet concreta; aut genera extra individua reapse existant. Sed tamen his philosophantium sompnis omni aetate clarissimi viri sese opposuerunt. Sunt autem et alii, inquit rursus Tullius (*De nat. D. l. 1. c. 2.*), et hi quidem magni, atque nobiles, qui Deorum mentem, et rationem omnem mundum administrari, et regi censeant, neque vero id solum, sed etiam ab tisdem vitae hominum con-

suli, et provideri. Nam et fruges, et reliqua, quae terra pariat, et tempestates, et temporum varietates, coelique mutationes, quibus omnia, quae terra gignat, maturata pubescant a Diis immortalibus tribui generi humano putant, multaque colligunt, quae talia sunt, ut ea ipsa Dii immortales ad usum hominum fabricati poene videantur. Atqui hi, quantum ad providentiam, recte sentiunt.

DEUS MUNDUM ADMINISTRAT.

LXXXV. Deus providentia sua totum mundum, omniaque in eo entia seu magna, seu parva administrat. Deus omnium, et singulorum entium mundanorum curam gerit (§. 38.); sed in hac cura providentia Dei sita est (§. praec.): igitur Deus providentia sua totum mundum, omniaque in eo entia seu magna, seu parva administrat.

Schol. 1. Est profecto haec providentia cum perfectissima Dei natura artissime connexa, ut qui unam sustulerit, alteram quoque tollat, necesse sit; inde nemo unquam illam in dubium trahit, qui rectam hujus notionem animo informavit. Non esset difficile veterum philosophorum testimonia accumulare, sed nolo esse longior: Socratem tamen audiamus hae fere ratione cum Aristodemum disputantem (Xenophon. de dicr. Socrat. l. 1. p. 575.): animadverte mentem tuam etiam dum inest in corpore, ex arbitratu suo corpus gubernare. Quamobrem existinandum est, sapientiam illam, quae est in hoc universo, omnia regere, quemadmodum ipsi gratum est. Nam tuus oculus ad multa usque studia pertingere potest, et non potest Dei oculus simul omnia inquiri? nunquid tuus animus tum de rebus, quae hic accidunt, tum de illis, quae in Aegypto sunt, et Sicilia; cogitare potest, et non potest Dei sapientia simul omnium habere curam? sed ratione pugnat divinus ille philosophus Plato: Si Deus, ait, neglectis minoribus in solis occupatur majoribus (aut penitus res mundanas non curat), id ideo fit, vel quia omnibus administrandis par esse mens illius, ac potestas nequit, vel quia non vult, tamen potest (De leg. l. 10.): neutrum autem Deo convenit. Certe neutrum cogitari potest; non primum: imbecillitas quippe haec vel ex ignoratone quadam rerum, quae sunt, vel ex vtrium infirmitate oriretur; quorum alterum cum omniscientia, alterum cum omnipotentia pugnat; non secundum: inventientiae enim, aut ignaviae manifestum istud indicium foret, neque cum infinita ejus bonitate congrueret. Rectissime igitur Balbus apud Tullium concludit (De nat. D. l. 2. c. 30.): Ergo utrum ignorant Di, quae res maximae, quae minimae sint, quoque hae molottractandae, et tuendae? an vim non habent, qua tantas res sustineant, ac gerant? et et ignorant rerum aliena naturae Deorum est, ac sustinentis muneris propter imbecillitatem difficultas minime cadit in majestatem Deorum. Ex quo efficitur id quod volumus, Deorum providentia mundum, et omnia, quae in eo

sunt, administrari. His denique gravissimum pondus addit ipse communis naturae sensus, sive ea animi nostri comparatio, qua tacito naturae impulsu res nostras Deo curae esse judicamus. Res singulas, inquit Nemesius (De nat. hom. c. 44.), regi providentia magno est argumento, quod naturaliter ejus notitia hominibus sit insita; nam necessitate aliquo compulsis statim ad numen divinum, et preces confugimus, velut natura nos sine doctrina ad Dei operum producere. Non autem sine doctore nos natura ad id duceret, quod eadem natura non fert, ut fiat. Nam in repentinis perturbationibus, et timoribus, sine electione, neque deliberate, et tamquam aliquid consideremus, Dei nomen invocamus. Quidquid autem naturaliter quoque rem insequitur, in eo tanta vis est ad demonstrandum, ut contra dicti nihil possit. Sed jam adversariorum calumniae refellendae veniunt.

REFELLUNTUR CALUMNIAE.

Schol. 2. 1.) Pugnare cum summa Dei beatitate clamitant rerum quarumvis, etiam minimarum curam: nam quod aeternum, ut inscite Vellejus apud Tullium arguit, beatumque sit, id nec habere ipsum negotii quiddam, nec exhibere alteri (De nat. D. l. 1. s. 17. c. 19.). — Sive in mundo inest Deus aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines, ordinesque conservet, terras, et maria contemplans hominum commodo, vitasque tueatur: nae ille est implicatus molestis negotiis et operosis.

At vero hanc opinionis dementiam eorum esse, ajebat olim Ammonius (De interp. p. 2. p. 92.), qui quanto intervallo divina cognitio, et vis nostram superet, non intelligit, et propter hanc inscitiam ex nostris rebus conjecturam facere audent de his, quae ad Deum pertinent, ac nostram in illum imbecillitatem transferre. Vellejum egregie Cotta refutavit: Profecto Epicurus (De nat. D. l. 1. c. 37.) quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat. At ipsi tamen pueri etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: Deum sic feriatum voluntus cessatione torpere, ut si se commoverit, ver eamur, ne beatus esse non possit. Certe Deus, quae agit, non operatur cum labore, nec corpore praeditus est, ut morbos extimescat. Laborare, verba sunt Plotini (Ene ad. l. 4. c. 12.), in opere disponendo, nihil aliud esse videtur, quam aliena opera tractare, id est, ea, in quae quis potestatem non habet; at in his quae quis habet in potestate, et quidem solus, quamquam re alia indiget, nisi se ipso, immensus quippe cum sit, potentiaque nullis limitibus circumscripta polleat, pervaditque omnia; nulla rerum cura fatigari, aut ita occupari potest, ut ne ad reliqua attendat.

2.) Indignum divina esse majestate contendunt, ut per se ipsum res

minimas, ac vilissimas curet (*Lucr. de nat. rer. l. 2. v. 650. seqq.*); quemadmodum nec humani principis majestatem decet, ut laevissima quaevis negotia per se administret: committi ista solent magistratibus inferioribus.

Magnus est Deum inter, et humanum principem discrimen; hic ob limitatas tum intelligentiae, tum potentiae suae vires non multis admodum negotiis per se administrandis solus sufficit: quare jure eidem vitio daretur, si levissimis negotiis sese immisceret, consuevens enim foret, ut graviora negligeret. Quodsi utrumque praestare posset, nihil certe leviora curando majestate sua indignum admitteret. Contraria omnia in Deo obtinent. Deinde non fuit Deo indignum, per sese, vilissima creare, et continue conservare: cur eadem gubernare indignum sit? quid, quod minima etiam in hoc universo ita cum magnis copulantur, ut his provideri nequeat, quin illa simul curentur? ut enim majores in aedificio lapides haud recte disponuntur, nisi eadem cura minoribus quoque adhibeatur: ita totius mundi elegantia, ac optima omnium partium ad finem consensio sine minimis obtineri nequit. Quare apposite Plato (*De leg. l. 10.*): *Caveamus, ne Deum mortalibus opificibus viliores putemus: isti sane quanto peritiores sunt, tanto arte una in propriis ipsorum operibus et parva simul et magna exquisitis ab-solutiusque perficiunt.*

3.) Incredibile rerum humanarum confusionem queruntur alii; sceleratissimos quoque prospera uti fortuna; probos contra, ac virtutum studiosos variis calamitatibus confictari; non aequam providam praemiorum, poenarumque distributionem apertum contra divinam providentiam testimonium dicere. *Ac nos quidem, inquit Cotta apud Tullium velut se ipsum reprehendens, nimis multa in re aperitissima (De nat. D. l. 3. c. 31.): Telamo autem uno versu locum totum conficit, cur Dii homines negligant: nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest. Argumentum istud fortissimum esse Baylius arbitratür (*Dict. histor. et crit. ar. Rufin. tom C.*), ac inscite contendit invictum ejus robur vel inde elucere, quod ab ipso fere mundi ortu nulla eidem responsione satisfieri potuerit. Addunt, evenire non raro, ut quis post primum scelus commissum a vivis tollatur, sempiternisque tormentis addicatur, dum alii impune scelera sceleribus accumulant, ac nihilo minus et tempus, et occasione respiciendi obtinent; id quod cum justissima Dei providentia cohaerere non videtur.*

Verum responsio est multiplex. Primum nemo ita bonus est, ut non quandoque delinquat; nemo ita malus, ut non acium quempiam moraliter bonum nonnumquam exerceat: quare acquisisse possunt boni in hac vita poenis, mali praemiis affici: praesertim cum hi nullam in altera mercedem expectare queant. Hi itaque eventus multo maxime justissimam Dei providentiam patefaciunt. Deinde neque justitiam, neque providentiam Conditoris postulat; ut in hac vita, quae status quidam tentationis est, praemia, et poenae re-

praesententur; istud quippe ad statum finalem pertinet. Nomen princeps humanis ultionem scelorum differre potest, cum ea dilatio ad commune rei publicae bonum conduci? cur igitur idem praestare Deus nequeat, quando illud perfectioni totius mundi a se conditi, provideque gubernandi consentaneum est? Qui petunt, ut Deus quodvis flagitium continuo puniat, totidem miracula petunt, quae ipse, ut naturae auctor patrare minime tenetur. Fabulam agimus, cum hanc vitam degimus; ea peracta justae praemiorum, poenarumque distributionis et temporis, et locus erit. Demum nec bona haec temporalia congruum sunt virtutis praemium, nec mala vitiatorum poena, summa gaudet Deus in illis concedendis libertate: quare et illa malis tribuere, haec bonis immittere acquisisse potest. Praeclare S. Augustinus (*De civ. D. l. 1. c. 8.*): *Placuit quippe divinae providentiae praeparare imposterum bona justis, quibus non fruentur injusti; et mala impiis, quibus non exercitiantur boni. Isra vero temporalia bona, et mala utriusque voluit esse communia; ut non bona cupidus appetatur, quae mali quoque habere cernuntur; nec mala turper evitentur, quibus et boni plei utique afficiuntur. Rursus: Si Deus nunc omne peccatum manifeste plecter et poena, nihil ultimo judicio servari putaretur (*Ib. l. c. 10.*). Rursus: *Si nullum peccatum nunc puniret aperte divinitus, nulla esse providentia divina crederetur. Similiter in rebus secundis: Si non eas Deus quibusdam petentibus evidentissima largitate concederet; non ad eum ista pertinere diceremus; itemque si omnibus eas petentibus daret, non nisi propter talia praemia servendum illi esse arbitrarentur; nec pios nos faceret talis servitus, sed potius cupidos, et avaros. Conferantur quoque ea, quae diximus (§§. 49. 50. 57. schol.). Atque haec si seria mente expendisset Baylius, futurum fuisse puto, ut argumenti illius levitatem perspiceret: certe non potes in eo veritatis quaedam species apparere, nisi iis, qui aut vitam futuram penitus tollunt, aut praesentem saltem et prorsus ab illa separatam inveniunt, quod, cum de vindicanda Dei providentia agitur, fieri minime oportet.**

Quod autem ad illud, quod additur, ajo; Deus vi supremi sui domini plenum jus habet coivis ob quodcumque scelus admissum aeternam poenam infligendi; nulla tamen ad illud continuo exereendum obligatio stringitur: cum igitur puni, jure suo utitur; cum poenam differt, elementariae, quam nulli debet, locum indulget. Quis autem erga alios jure suo, erga alios clementiam tentem reprehenderit? Anne benignitas quibusdam exhibitia jure idem postulandi aliis tribuit? Anne summa bonitas hominum malitiam fovere debet? Certe in immensum, ipsa major foret, si nunquam flagitium admissum illico ad spectantium errorem manifeste puniretur. Accedit, quod fieri nonnumquam possit, ut is, qui ob primum scelus commissum morte plectitur, plurima accumulatus est, nec unquam vere retractatus a Deo praevideatur; hoc vero casu poena ea

magis a misericordia, quam a justitia provenire censenda erit; le-
viori quippe tametsi aeterno, mactatur supplicio, qui gravior long-
ge, si victurus fuisset, incursum erat.

4.) Ita arguunt et observantia legum naturae moralium homini
ad perfectam beatitudinem consequendam apprime necessaria sit,
ad divinam utique providentiam, si qua daretur, pertinisset, om-
nibus hoc subsidium suppeditare, clareque eas leges promulgare;
id vero praestitum non est: integrae siquidem gentes, et olim, et
hodie adhuc legum harum penitus ignarae pecudum fere vitam vi-
vunt; quin in nationibus cultissimis, ut Persis, Graecis, Romanis
multarum rerum, quae cum jure naturae pugnant, consuetudines
publica auctoritate roboratae obtinuerunt; qualia erant infames
recens natos aeris injuriis, bestiarumque furori obicere; homines
senio, aut morbo confectos in plateam, aut apertum campum abji-
cere etc.

Ad divinam omnino providentiam pertinuit legem naturae moralem
quoad prima, et universalia principia generatim omnibus ratione
utentibus clare promulgare: non item quoad conclusiones ratio-
niores, nisi accommodate ad singulorum captum, et intelligentiae
vim, quae ad eas conformandas necessaria est. Istud vero abunde
praestitum est; nemo enim citra culpam primarias, et maxime
generales leges, ut Deum, proximum, se ipsum amandum esse, fa-
ciendum bonum, vitandum malum etc. ignorare potest, cum per
rationem ipsam, secundum quam vivendum esse omnes norunt, om-
nibus manifestae fiant. Leges autem particulares non sunt, nisi ap-
plicationes universalium ad casus singulares, quae ratiocinando
conferri debent, et saepe magnis difficultatibus implicantur; qua-
re harum cognitio a cujusque intelligentiae vi pendet, unde tan-
tum opinionum dissidium oritur. Verum istud Numinis providen-
tiae nihil detrahit; cum enim per rationem cuius haec leges
promulgandae fuerint, aliter res confici non poterat; sique hanc ob-
causam quispiam erret, errabit citra culpam, nec error ex igno-
rantia inexcusabili oriendus consecutionem finis impedit. Quod
porro de integris nationibus adjicitur, argumento solum est, posse
integrae quoque nationes pravis affectionibus, cupiditatibus,
libidinis ita abripi, ut ipsum rationis lumen veluti sopiant. Mi-
nime vero inde sequitur, ipsa, si rationem consulere, atque ejus
praescripto vitam instituire voluissent, universalis legis moralis
sensa intelligere non potuisse.

Romanos deum, et Graecos, aliasque cultas nationes complura con-
suetudine firmasse, quae juri naturae aperto repugnant, legitime
quidem; at nulla historiae fides testatur eos haec ex inculpabili
ignorantia, absque omni conscientiae remorsu, nullo unquam de-
bito recurrente exercuisse. Neque istud ulla probabilitatis specie
gaudet; tanta siquidem luminis naturalis vis est, ut supprimi
penitus nequeat; atque inde necessario fit, ut aliquando saltem pru-
dens de ejusmodi actionibus in animo dubium exoritur, cujus con-

temptus culpa numquam vacat. Copiosior horum pertractatio ad
philosophos morales pertinet; quemadmodum ad Religionis reve-
latae doctores illud, quod quidam hoc loco obijciunt, cum ajunt
parum commendari divinam providentiam, quod non omnibus po-
pulis revelatae Religionis lumen impertiat, quae tamen de re haec bre-
viter monebo. Nulla est provincia, quae non jam a Apostolorum tem-
pore vel praedicatores verae Fidei acceperit, vel saltem eandem
in vicinitate promulgatam; rumore ad se perlato, audire, ac con-
discere potuerit. Multitudo vero hominum tribuendum est, quod
aliis in locis continuo rejecta, in aliis jam admissa paulatim rupta
extincta fuerit, quod evenire necessum erit apud eos, qui volupta-
tibus turpissimis unice studebant. Ceterum si quis nulla sua culpa
Religionem revelatam ignoraret, propter eam ignorantiam nequa-
quam a Deo puniretur; puniretur tamen ob peccata contra legem
naturae sibi satis totam admissa: quod si vero et ab his immunis
mortem oppeteret, sortem infantium ante baptismum mortuorum
experiri cogeretur; si mortem oppeteret, ajo, nam theologi duce
divo Thoma docent, submittendum certo, etiam per miraculum, si
opus foret, a Deo Evangelii ministrum ei homini, qui citra omnem
culpam veram Religionem ignorat, interea tamen, auxiliante Dei
gratia, quae numquam deest, secundum rationis praescriptum
omnes suas actiones moderatur.

5.) Denique malam mundi constitutionem, entia inutilia, ac superflua,
et quae similia sunt, opponunt, quae in Cudwortho videri possunt
(*Syst. intell. c. 5. s. 5. §. 28. seqq.*). Nos id genus objectis in cos-
mologia (§. 79. schol. 2.) satisfacimus; id tamen hic rursus in me-
moriam revocandum videtur. Ut sanum, prudensque iudicium fe-
ratur, aliquid aut nullo fine, aut minus apte ad finem in hoc mundo
constitutum esse, necesse est, ut omnia praeterita, praesentia, et
futura, eorum inter se nexus, et enascens inde ad communem finem
conspiratio, verbo totus rerum ordo, intimaeque earum naturae
optime pervideantur; quare cum istud omnes intelligentiae huma-
nae vires exsuperet, gravissimo temeritatis scelere se obstringunt,
qui hoc ex capite benignissimam Numinis providentiam audaci
morsu lacescunt.

Ad extremum, ut cujuscumque generis objectionibus aptissime oc-
curratur, duo haec generalia, certissimaque principia alte animis
insculpenda sunt. Primum: viae, quae divina providentia ingredi-
tur, mediaeque, quibus utitur, ab humano intellectu comprehendi
nigime possunt; sicut enim bestiae hominum consilia haud asse-
quantur; sicut inter ipsos homines, qui rudiores sunt, ea non in-
telligunt; quae sapientiores mente agitant; ita nobis supremae
providentiae arcaena perscrutari datum non est; nostra certe sa-
pientia magis ab infinita Dei sapientia distat, quam illa rationis
umbra, quae in belluis inest, a nostra intelligentia, et ratione. Ob-
scuritatis hujus fontes praecipui sunt infinitas sapientiae divinae,
amplitudo, et duratio finem non habitura systematis rerum guber-

nandi, ejus demum multiplex ratio; non enim physicum solum est, sed etiam morale: istudque non naturale modo, verum et supernaturale, cum homo ex gratuito beneficio ad statum supernaturalem elevatus sit, ut fides docet. Inde facile omnes argumentationes labefactantur; fere enim aut ex parte ad totum concludunt, aut media a fine separant, inque illis, quae hujus propria est, perfectionem requirunt. Inde omnes hujus universi eventus, qui in aliqua hypothesei justam habere causam possunt, ab omni iniquitate vindicantur; nam firmissimè opinandum est, eos hoc ipso solum, quod contingant, justissimam causam habere. Jam vero impii homines, ac minuti philosophi nihil ad hoc usque tempus attulerant, quod non in certa quapiam hypothesei aequissimum esse queat: uno igitur icu nodus omnis praeciditur. Vide Hockium (*Rel. nat. et rev. princ. t. 1. theo. nat. s. 3. de provid. Dei pag. 141.*), item Butlerum (*Analogy of. relig. nat. ande rev. etc.*). Alterum est, Deum, ut jam saepe monuimus, in procreatione hujus universi eam sibi praecipue pro fine praestituisse perfectionum suarum moralium manifestationem, quae per actus creaturam liberor, et moraliter honestos comparatur, eamdemque in ejus conservatione, et gubernatione constanter intendere. Hinc omnis pulchritudo materialis corporum min-lanorum, omne bonum temporarium longe inferiore loco constitutum, atque ut medium duntaxat ad nobilissimum illum finem considerandum est. Cum igitur intelligentia nostra eade se non porrigat, ut clare pervideat, quomodo omnes hujus mundi eventus, omnia mala physica, quin et moralia ad actus moraliter honestos concurrant, temerarium est contra divinam providentiam judicium ferre.

SECTIO IV.

DE RELIGIONE.

QUOD SECTIONIS ARGUMENTUM?

LXXXVI. Supremi Numinis agnitio arcite adeo cum gravissima veritate ipsum Religione colendi obligatione copulatur, ut ego eum metaphysicum, qui de dignissimo hoc argumento aut tacet omnino, aut extrema duntaxat cursim delibat, magno partibus suis opere deesse arbitretur. Quare ne justa in me quoque reprehensio cadat, operam dabo, ut, quantum praestituta operi brevitatis admittit, ea principia stabiliam, quibus teneriores praesertim animi imbuti nunquam se proacissimis minorum philosophorum diceris a recto tramite abduci sinant. Haec porro in re ita versabor, ut primam de Religione generatim; nominatim deinde de Religione naturali, tum de revelata, demum de Christiana, sola ratione naturali in subsidium vocata, acturus sim.

ARGUMENTUM ISTUD AD METAPHYSICAM PERTINET.

Schol. Querentur fortasse nonnulli, me in sacroris theologiae se-

pta irrumperere; ahsit enim vero. Ego sic existimo: nihil a Philosophia alienum esse, quod ratione naturali demonstrari queat. Nemo certe operam, quam philosophi in atheismo, ac deismo rehellendo locant, jure reprehenderit: cum igitur naturalismi, et superstitionis confutatio ipsis criminj detur? Habet suos, non infelior, philosophia limites; habet quoque theologiam; verum sunt quaedam disputationum argumenta utriusque communi, in quibus extra limitum confusionem versari possunt, si modo propriis unaqueque principis utatur. Quid quod magna eorum pars, qui philosophicos institutionibus animum imbuunt, illud subinde vitae genus applicitor, in quo theologiae lucubrations evolendi nec otium nec occasio suppetit? Anne igitur hos omni subfello vacuos relinqueamus? Nonne hi illi sunt, qui prae ceteris egere videntur, quod frequentius convicia, quae impii in castissimam Religionem Jaciunt, audire coguntur; quod virulentas Voltairii, Rousseavii, aliorumque Epicureorum ahortus suis ipsi manibus non sine magno salutis discrimine terunt? Denique istos veritatis inimicos nulla re magis, ac specioso philosophi titulo gloriae quis ignorat? Certe nam hanc esse, sanamque philosophandi rationem impudentissime pronunciant, quare turpissimam philosophiae maculam inruant. Jam vero cujus, quaeso, est eandem abstergere? Cujus ablatum philosophiae honorem vindicare? Non alterius sane, quam philosophi, qui solus impiorum dogmatum cum ratione pugnam patefacere potest.

CAPUT II.

De Religione Generatim.

QUID RELIGIO ET SUPERSTITIO?

LXXXVII. Religio est cultus summi amoris, obsequij, ac servitutis ej, cui debetur, praestitus. Superstitio est vitiosus id genus cultus: vitium vero istud vel ex falsis de natura colenda opinionibus, vel ex absurdis colendi ritibus, vel demum ex ipsa rei cultus natura proficisci potest.

Schol. Verum etiam majores nostri, inquit Tullius (*De nat. D. c. 2. l. 19.*), superstitionem a religione separaverunt. Nam qui totos dies precabantur, et immolabant, ut sui liberi superstitis essent, superstitiosi sunt appellati, quod nomen postea latius patuit. Qui autem omnia, quae id Deorum cultum pertinerent, diligenter retractarent, et tamquam relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendis, ut elegantes ex eligendis; tamquam a diligendo diligentes, ea intelligendo intelligentes: his enim in verbis omnibus inest, vis legendi eadem, quae in religioso. Ita factum est in superstitioso, et religioso, alterum vitii nomen, alterum laudis. Lactantius (*Instit. divin. l. 3. c. 11.*) tamen a religendo dictam putat religionem, quod vinculo religionis Deo religemur, sive obstringamur.

Storchenaui Metaph. Lib. IV.